

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО І ПРАВОВОГО ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ “ІННОВАЦІЇ”

Денис Адамюк,
*аспірант кафедри господарського права Національної
юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*

Наприкінці ХХ століття в якості керівного принципу прогресу суспільства утвердилася парадигма його сталого розвитку на основі інноваційної моделі перетворення економіки з метою підвищення добробуту людей, збереження та відновлення довкілля для теперішнього та майбутніх поколінь [1].

Для України як постсоціалістичної держави вичерпання чинників екстенсивного економічного розвитку обумовлює постійне посилення уваги до пошуку нових факторів прискорення економічної динаміки, адекватних сучасному стану розвитку світової економіки. Тому запровадження в Україні інвестиційно-інноваційної моделі економічного зростання перетворюється на об'єктивну необхідність, в протилежному випадку нехтування цим загрожує занепадом національної економіки, втраті економічного, а, можливо, й національного суверенітету.

На сьогодні в Україні з питань, що пов'язані зі здійсненням інноваційної діяльності було прийнято близько 80 законів та понад 600 підзаконних актів [2]. Зазначені нормативно-правові акти регламентують визначення та реалізацію державних пріоритетів, визначають засади наукової, науково-технічної та

інноваційної політики, порядок фінансування і державної підтримки науково-технічної діяльності, питання охорони прав інтелектуальної власності, створення та фінансування інноваційних структур.

Насамперед, слід зазначити, що між економічними відносинами, які складаються у процесі здійснення інноваційної діяльності та механізмами їхнього господарсько-правового регулювання існують складні системні взаємозв'язки. Це об'єктивно вимагає з'ясування економічної сутності інновацій в країні, аналізу визначень "інновації" у законодавстві України з метою встановлення відповідності правової форми та законодавчих підходів до формулювання економічних властивостей категорії, що розглядається.

У запропонованому дослідженні буде зроблено спробу встановити основні підходи щодо визначення сутності інновацій в економічній та правовій науках, відповідності обраного законодавцем підходу щодо формулювання визначення поняття "інновації" в Законі України "Про інноваційну діяльність" економічному змісту та економічній сутності інновацій, стадії соціально-економічного розвитку країни з метою надання спеціально-правового ре-

жиму інноваційній діяльності за українським законодавством та проаналізувати його співвідношення з підходом до державного регулювання науково-технічної сфери у радянський період розвитку держави, що становить предмет цієї статті.

Таке дослідження дозволить відповісти на питання чи сприяє чинне законодавство України з питань інноваційної діяльності в своїх вихідних поняттях інноваційній активності в країні та розвитку національної інноваційної системи держави. Залишення поза увагою як законодавця, так і науковців цієї проблеми є однією з причин ускладнення формування раціонального механізму стимулювання інноваційної діяльності, низького рівня реалізації наукового потенціалу України та відставання розвитку її реального сектору економіки порівняно з іншими країнами.

Тому метою цієї публікації є встановлення економічного і правового змісту поняття "інновації" та їх співвідношення, що необхідно для розроблення ефективних засобів та механізму правового регулювання інноваційної діяльності, які будуть відповідати підходам до правового регулювання інноваційної сфери в ЄС.

Серед учених, що в певній мірі займались проблемою визначення сутності інновацій, можна назвати таких правознавців — Ю.Є. Атаманову, Д.Є. Висоцького, Н.М. Мироненко, О.Д. Святоцького, І.В. Спасибо-Фатеєву, О.П. Орлюк, економістів — І.О. Галицю, Б.Т. Кліяненко, О.П. Осіку, С.Ф. Ревуцького.

До наукового обігу поняття "інновація" вперше входить у ХІХ сторіччі, завдяки антропологам та соціологам, які трактували її як вве-

дення деяких елементів однієї культури до іншої. Це значення збереглося до нашого часу в етнографії. У подальшому сфера застосування даного терміна розширюється та вчені під інновацією почали розуміти "новий спосіб що-небудь зробити". Саме досвід ХІХ ст., з його кількісним та якісним стрибком науково-технічного прогресу, дозволяє виділити та осмислити інновацію як соціальну та економічну категорію. На початку ХХ ст. сформувалась особлива галузь знань — інноватика — наука про нововведення, у рамках якої почали вивчатися закономірності технічних нововведень. Її підґрунтя склали роботи Й. Шумптера та М.Д. Кондратьєва, які пов'язали інноваційні процеси в економіці з поняттями ініціативність, винахідництво та дух підприємництва.

Дослідження поняття "інновація" набуло подальшого розвитку та аналіз у 30-ті роки ХХ ст. Найінтенсивніше проблема інновацій та їх оцінки почала розвиватися у 60-ті роки ХХ ст. у зв'язку з різким зростанням масштабу та складності виконуваних НДР та ДКР, особливо в авіакосмічній, атомній та радіоелектронній промисловості, з розвитком біотехнологій. При централізованому управлінні економікою для позначення відповідних процесів часто застосовувались поняття "впровадження досягнень науки та техніки", "управління науково-технічним прогресом" тощо.

Цікавим є той факт, що за часів СРСР поняття "інновація", "інноваційний продукт" ні у правовій науковій літературі, ні в законодавстві, що регулює науково-технічну сферу, взагалі не вживалось. На той час технічний прогрес та технічно-логічне оновлення підприємств за-

звичай пов'язували зі створенням та найбільш широким використанням у виробництві новітніх високоефективних науково-технічних досягнень, для цих цілей був введений термін "нова техніка". Аналіз правової думки та вітчизняного законодавства другої половини ХХ ст., що регулює науково-технічну сферу, надає достатні підстави прослідкувати схожість поняття "інноваційний продукт", визначення якого міститься у Законі України "Про інноваційну діяльність" (далі — Закон), та "нова техніка". Термін "нова техніка" набув значення правової категорії з тих пір, коли була встановлена особлива система планування, фінансування і економічного стимулювання робіт зі створення та впровадження нової техніки. Ця система отримала широкі масштаби після прийняття постанови ВСНГ СРСР Ради Міністрів СРСР від 25.08.1964 р. №81 "Про поліпшення системи економічного стимулювання підприємств та про підвищення матеріальної зацікавленості робітників зі створення та впровадження нової техніки". Під новою технікою в п.13 вказаної постанови ВСНГ розумілися нові рішення в сфері технології та організації виробництва [3].

Легального законодавчого визначення нової техніки на той час не існувало, що давало підґрунтя для доктринальних визначень поняття "нової техніки", які давалися В.А. Дозорцевим [8], О.А. Підпригорою [6], Є.П. Торкановським [7], В.П. Рассохіним [4].

Щодо змісту поняття "нова техніка" склалися дві основні точки зору залежно від того, чи включаються до цього поняття винаходи. Однієї з них додержувалися В.А. Дозорцев та Є.П. Торкановський. Вони вважали,

що до нової техніки належать об'єкти, які, хоча і не містять у собі винаходів, але за своїми техніко-економічними параметрами досягають або навіть перевершують відомі світові зразки аналогічного призначення. Іншу точку зору висловлював В.П. Рассохін, згідно з якою основним нормативним критерієм для віднесення об'єкта до нової техніки є використання у ньому найбільш ефективних вітчизняних або зарубіжних винаходів [4, с.5-9]. Аналогічної позиції додержувався Ю.Є. Максарев, який, однак, вважав, що для визнання об'єкта новою технікою достатньо використання в ньому будь-якого вітчизняного або зарубіжного винаходу [5, с.3-9], а не тільки "високоефективного", як стверджував В.П. Рассохін.

Більшість вітчизняних авторів сходилися у тому, що нова техніка — це машини, механізми, апарати, конструкції, технологічні процеси та способи виробництва, матеріали, сплави, речовини та ін. — іншими словами, засоби цілеспрямованої людської діяльності [6, с.41]. Однією з основних ознак нової техніки вважали новизну на рівні світових стандартів та техніко-економічні показники. За словами В.А. Дозорцева, "новою технікою визнається особливо важливий для народного господарства або галузей реальний об'єкт техніки, що наділений більш високими техніко-економічними показниками порівняно з відомими (існуючими або розробленими) в світі об'єктами аналогічного призначення або піднімаючий вітчизняні вироби до рівня останніх" [8, с.9]. Тієї ж думки дотримувалися І.А. Зенін [9, с.58], О.А. Підпригора [6, с.52].

На прикладі наведених визначень нової техніки можна виділити такі

її головні ознаки: рівень світової або вітчизняної новизни, ефективність, прогресивність, що виражається у високих техніко-економічних показниках, підвищення вітчизняного науково-технічного рівня, формальна визначеність об'єктів, наукоємність, що може бути реалізацією, на думку деяких вчених, винаходу. Вказані ознаки певною мірою схожі з тими, що наводяться щодо інноваційного продукту у ст. 14 Закону, а саме — він є реалізацією (впровадженням) об'єкта інтелектуальної власності, розробка продукту підвищує вітчизняний науково-технічний і технологічний рівень, в Україні цей продукт вироблено (буде вироблено) вперше, або якщо не вперше, то порівняно з іншим аналогічним продуктом, представленим на ринку, він є конкурентоздатним і має суттєво вищі техніко-економічні показники [10]. Таким чином, неважко помітити змістову схожість понять "інноваційний продукт" та "нова техніка". Також завдяки розробленню та впровадженню останньої пов'язували за часів СРСР зі збільшенням технічного рівня виробництва, покращенням якості продукції, що випускається. Аналіз законодавства України, що регулює науково-технічну сферу свідчить про відсутність правонаступності при розробленні основної термінології — терміни "інновація", "інноваційний продукт" не використовувалися у радянському законодавстві. Цілком логічно виникають запитання чому законодавець обрав шлях запозичення закордонної термінології замість розвинення, адаптації вже відомих вітчизняному праву правових інститутів та термінів, чому взагалі зникає з чинного законодавства термін "нова техніка", яка практично

відповідає за ознаками поняттю "інноваційний продукт".

Таким чином, поняття "інновації" з'явилося у чинному законодавстві лише у 90-ті роки ХХ ст. і не пов'язано з близьким до нього поняттям "нова техніка", яке використовувалося у СРСР. Відсутність між ними правового зв'язку та незнайомість першої категорії вітчизняній правовій науці і законодавству до цього періоду актуалізує питання щодо встановлення економічного і правового змісту інновацій.

Саме поняття "інновація" є багатозначним і може розглядатись на підставі різних підходів. Передусім необхідно відзначити, що проблема використання та впровадження інновацій більшою мірою має економічний зміст, тому економічною наукою вона здебільшого і аналізується, присвячуючи увагу, в першу чергу, технологічним інноваціям та їх впливу на розвиток економічних систем. У цій сфері наукових знань термін "інновація" є базовим: тут сформована теорія інновацій, що обґрунтовує саму технологію здійснення інноваційних перетворень. Основу таких перетворень становлять теорії закономірностей наукового та технологічного розвитку як людської цивілізації у цілому, так і окремих господарюючих суб'єктів. Між тим багаточисленні теоретичні спроби визначення поняття "інновація" були зроблені на підставі праць австрійського вченого Й. Шумптера, який перший побачив в інноваціях головний фактор економічного прогресу та запропонував вживати ще у 30-х рр. ХХ ст. в науковому обігу термін "інновація", а також Ф.Махлупа, який вперше вжив термін "економіка знань", не призвели до єдиного розуміння сутності інновацій.

Залежно від об'єкта та предмету дослідження сучасні економісти (Х. Барнет, Е. Менсфілд, Н. Мончев, І. Перлак, Е. Роджерс, Б. Твісс, В.Д. Хартман, Р. Фостер) трактують інновації з самих різних ракурсів: як процес, як система, як зміна, як результат. З цієї причини одні вчені підкреслюють творчу складову інновацій, інші — виробничу, треті — споживчу. Ситуацію з визначенням інновацій як фактичної реальності ускладнює той факт, що ця категорія виявляє значний інтерес як предмет наукових досліджень — її пізнання здійснюється з різних сторін — економічної, правової, філософської, соціологічної, лінгвістичної. Перш за все, нас цікавлять перші дві сторони цієї категорії.

Як вже було зазначено, в економічній теорії існує чимало підходів до визначення змісту інновацій, які відрізняються залежно від об'єкта та предмету дослідження. Однак їх можна звести до двох основних концепцій інновацій: інновації як процесу та інновації як результату. Б. Твісс визначає інновацію як процес, в якому винахід або ідея набувають економічного змісту. Процес цей полягає у здобуванні нового, сягає від зародження ідеї до її комерційної реалізації і охоплює комплекс відносин: виробництво, обмін, споживання [11, с.37-38]. Угорський економіст Б. Санто під інновацією розуміє суспільно-економічний процес, який через практичне використання ідей та винаходів призводить до створення кращих за своїми характеристиками виробів і технологій, а у випадку, якщо інновація орієнтована на економічну вигоду, прибуток, її поява на ринку може принести додатковий дохід [12, с. 83].

Представниками ж другої концепції інновації розглядаються як

результати діяльності суб'єктів господарювання з використання та реалізації нових ідей та розробок у їх господарській діяльності. Так, Р. Фатхутдінов формулює визначення інновації як кінцевого результату упровадження новинок з метою зміни об'єкта управління й отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або іншого виду ефекту [13, с. 279]. На думку А. Г. Кір'якова та В. О. Максимова [14, с. 15], інновація — це кінцевий результат інноваційної діяльності, втілений у вигляді нового чи вдосконаленого продукту, який впроваджений на ринку, нового чи вдосконаленого технологічного процесу, що використовується в практичній діяльності, або в новому підході до соціальних послуг. Українські ж вчені під інновацією розуміють кінцевий результат діяльності зі створення і використання нововведень, втілених у вигляді удосконалених чи нових товарів (виробів чи послуг), технологій їх виробництва, методів управління на всіх стадіях виробництва і збуту товарів, що сприяють розвитку і підвищенню ефективності функціонування підприємств, які їх використовують [15, с. 18].

В свою чергу, Б.Т. Кліяненко та О.П. Осика виділяють такі підходи до визначення поняття "інновація": об'єктивний, процесний, фінансовий [16, с.62].

Слід зауважити, що в результаті ототожнення інновації з процесом виникає ймовірність заміщення інновацією іншого суміжного з нею економічного поняття — інноваційного процесу, яке багатьма економістами висвітлюється однозначно — як послідовний процес реалізації інновації від виникнення ідеї, її розробки та впровадження.

Суспільний розвиток з його тенденціями та гострими проблемами зумовлює напрямки законодавчої роботи, а напрацювання економічної науки становлять вихідний матеріал для правових досліджень. Тому слідом за економічною наукою інноваційна тематика ввійшла до нормативно-правових текстів програмного характеру та у надра юридичної науки.

Підхід, використаний законодавцем до визначення поняття "інновація", вже був предметом чималих цільових наукових досліджень в Україні, проте порівняльно-правового аналізу з законодавством ЄС ще до сьогодні ніхто не проводив. З прийняттям у 2002 р. Закону України "Про інноваційну діяльність" поняття "інновація" увійшло у легальний нормативно-правовий обіг. Поява у правовому полі визначення поняття "інновація" в межах діючого законодавства України дозволило вперше за довгі роки почати предметну дискусію про вибір найбільш оптимальних інструментів правового регулювання інноваційної діяльності. Відповідно до ст. 1 Закону України "Про інноваційну діяльність" [10], під інноваціями розуміються "новстворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери".

Таким чином, як ми бачимо на прикладі визначення поняття "інновації", наведеного в Законі, законодавець схиляється до тієї концепції сутності інновацій, яка розглядає її як певний результат інноваційної

діяльності, який може бути реалізований у формі технології, продукції, послугах або організаційно-технічному рішенні.

Проте, не досить важко помітити, що вказане визначення у Законі має дещо описовий характер, наявний мінімальний набір характеризуючих ознак, які окреслюються без будь-якої системи, а аналіз подальших статей Закону зовсім робить розмитим враження від сутності інновацій як результату. Не можна визнати вдалим формулювання, за яким інновація представлена результатом інноваційної діяльності, що визначена в Законі як діяльність, яка спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг.

Таким чином, законодавець отожднює інновації не з результатами наукових досліджень і розробок, які використовуються, комерціалізуються в ринковому середовищі, а з продукцією і послугами, що, застосовуючи оціночну категорію Закону, "істотно поліпшують структуру та якість виробництва і соціальної сфери". Крім того, Закон оперує категоріями "конкурентоздатність технології", "організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру", однак ні у самому Законі, ні в іншому чинному законодавстві України вони не розшифровуються.

Слід звернути також увагу на недосконалість переліку об'єктів інновацій, що містяться у законодавстві. У ньому мова йде як, використовуючи класифікацію Б.Т. Кліяненко та О.П. Осики, про "тверді" інновації (технології, продукція), так і про "м'які" інновації (послуги, організа-

ційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру) [17]. Доречно в цьому плані зазначити, що ст.14 Закону України "Про інноваційну діяльність" прямо вказує на "твердий" характер інноваційного продукту — "інноваційний продукт є результатом виконання інноваційного проекту і науково-дослідною і (або) дослідно-конструкторською розробкою нової технології (в тому числі — інформаційної) чи продукції з виготовленням експериментального зразка чи дослідної партії" [10]. В свою чергу "м'які" інновації навіть не отримали правового закріплення критеріїв визнання їх інноваційними, як це зроблено щодо "твердих" інновацій.

До числа суттєвих недоліків визначення поняття "інновація", що міститься у Законі, слід віднести відсутність однієї з її головних ознак — наукоємність, яка відображає зв'язок нововведення з наукою. Цей момент може спричинити включення досить широкого обсягу об'єктів інновацій, що не отримали подальшої деталізації на законодавчому рівні. До них, як зазначалося вище, відносяться організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного та комерційного характеру. Слід погодитися з точкою зору Атаманової Ю.Є. щодо неприйнятності визначення інновації, яке надається Законом, оскільки воно не містить зазначення на необхідність реалізації в ній певного об'єкта інтелектуальної власності, але на що наголошено щодо інноваційного продукту у ст.14 цього Закону, оскільки відсутність вимоги наявності у складі інновацій об'єктів інтелектуальної праці не відповідає й загальнодержавним стратегічним інтересам

створення інноваційної моделі національної економіки [18, с.66].

Вітчизняне законодавство не містить класифікації інновацій, що дозволяє говорити про врахування у законодавстві всіх особливостей економічної природи цього об'єкта. Економічна теорія розрізняє різні типи інновацій, а саме: товарна (введення нового продукту), технологічна (запровадження нового методу виробництва), ринкова (створення нового ринку товарів або послуг), маркетингова (освоєння нових джерел постачання сировини чи напівфабрикатів) тощо [19]. За рівнем новизни їх можна класифікувати як нові для міжнародного або національного ринків, для певної виробничої галузі або конкретного підприємства. Найчастіше використовуються такі терміни як базові (радикальні), комбіновані та удосконалюючі інновації. Отже, коли у нормах чинного законодавства йдеться про державну підтримку інноваційної діяльності, не можна бути впевненим діяльність з впровадження яких інновацій може її отримати. Тому з урахуванням викладеного вважаємо, що Закон має бути доповнений класифікацією інновацій з визначенням кваліфікаційних критеріїв інновацій, їх розмежування, і в подальшому залежно від видів інновацій встановлювати для них необхідний правовий режим, деталізувати умови впровадження інновацій у різні сфери народного господарства.

На підставі викладеного пропонуємо таке визначення поняття "інновація" *як нова чи вдосконалена технологія або продукція, вдосконалений технологічний процес, які ґрунтуються на об'єкті інтелектуальної власності, та на які вироб-*

ник має державні охоронні документи, що вводяться в ринковий обіг з метою досягнення економічного, соціального, технічного або іншого характеру ефекту, та відповідають вимогам новизни та наукоємності.

Таким чином, вважаємо, що визначення поняття "інновації" у чинному законодавстві має чимало недоліків, і проблема, на нашу думку, полягає не лише у певних конкретних недоробках, а й у дещо широкотому підході до формулювання поняття інновації. Можливо, запроваджуючи легальне визначення поняття "інновація" законодавець намагався перенести модель закріплення правого регулювання інноваційної діяльності, що існує в законодавстві ЄС, де також до змісту інновацій входять і послуги, і організаційно-технічні рішення різного характеру. Але на відміну від ЄС, Україна ще не перейшла до того стану соціально-економічного розвитку, щоб надавати досить широкому переліку об'єктів правового режиму інноваційної діяльності. Крім того, в законодавстві ЄС той зміст поняття "інновація", що існує сьогодні, формувався та наповнювався різними за властивостями об'єктами досить тривалий час по мірі зростання економічного становища ЄС, ускладнення соціально-економічних відносин, розширення ринку і наповнення його

різноманітними товарами, послугами та відбиває повністю на теперішній час особистісні інтереси громадян ЄС, можливості економіки у забезпеченні інноваційних процесів. Тому з таких міркувань вважаємо за доцільне переглянути визначення поняття "інновація", наведеного у Законі, оскільки поширення статусу інновацій на об'єкти, які фактично не входять до поля правового регулювання інноваційної сфери, робить його скоріше формальним.

Тому в Україні переорієнтування економіки на інноваційну модель штучними, безсистемними методами, включаючи запозичення закордонної термінології, без урахування особистостей розбудови національної інноваційної системи не призводить до помітних успіхів, а також свідчить про намагання охопити максимально широкий перелік напрямків, най-більш актуальних на сучасному етапі світового техніко-економічного розвитку, не зосереджуючи уваги на співвідношенні поставлених цілей із ресурсними можливостями країни [18, с.17]. ◆

Список використаних джерел:

1. Белорус О.Г., О.Г., Лукьяненко Д.Г. и др. Глобальные трансформации и стратегия развития: Монография. — К.: Ориане, 2000. — 424 с.
2. Парламентські слухання 20.06.2007 р.: "Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації". [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/publish/article/news_left?art_id=95995&cat_id=46666

3. *Постанова Ради Міністрів СРСР "Про поліпшення системи економічного стимулювання підприємств та про підвищення матеріальної заінтересованості робітників зі створення та впровадження нової техніки" від 25.08.1964 р. №81 СП СРСР 1964 р. №15, с. 105*
4. *Рассохин В.П. О Проблеме повышения уровня новой техники // Вопросы изобретательства. — 1968. — № 12. — С. 5—9.*
5. *Максарев Ю.Е. Октябрь и научно-технический прогресс // Вопросы изобретательства. — 1977. — № 2. — С. 3—9.*
6. *Підпригора О.О. Проблемы правового регулирования научно-технического прогресса в СССР. — Киев: В. Школа. — 1985. — 172 с.*
7. *Торкановский Е.П. Создание и внедрение новой техники на предприятии (правовые вопросы). — М. — "Юридическая литература". — 1972.*
8. *Дозорцев В.О. Правовые проблемы экономического стимулирования изобретательства и законодательство о научно-техническом прогрессе, автореферат докт. Диссертации, М., 1969.*
9. *Зенин И.А. Наука и техника в гражданском праве. — Монография. — М. — 1977. — 208 с.*
10. *Закон України "Про інноваційну діяльність" від 04.07.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — №36. — ст. 266.*
11. *Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями. — М.: Экономика, 1989. — 271 с.*
12. *Санто Б. Инновация как средство экономического развития. — М.: Прогресс, 1990. — 291 с.*
13. *Фатхутдинов Р. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление. — М.: Инфра-М, 2000. — 279 с.*
14. *Кирьяков А. Г., Максимов В. А. Основы инновационного предпринимательства: Учеб. пособие для вузов / Под общей ред. д-ра экон. наук, проф. Л. Г. Матвеевой. — Ростов н/Д: Феникс, 2002. — 160 с.*
15. *Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком: Навчальний посібник. — Суми: ВТД "Університетська книга"; К.: Видавничий дім "Княгиня Ольга", 2005. — 324 с.*
16. *Кліяненко Б.Т., Осица О.П. Визначення поняття та економічної сутності інновацій в умовах сталого розвитку: методологічний аспект. // Экономика и право. — 2004. — №1. — С. 62*
17. *Кляяненко Б.Т., Осыка А.П. и др. Инновационная деятельность в условиях изменения форм собственности. — Луганск, ВУГУ. — 1997. — 48 с.*
18. *Атаманова Ю.Є. Інноваційне право України: проблеми теорії та систематизації: Монографія. — Харків: 2005. — 128 с.*
19. *Гринев В.Ф. Инновационный менеджмент: Учеб. пособие. — К.: МАУП, 2000. — 148 с.*